

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

ІВАН ФРАНКО — DOCTOR UNIVERSALIS

(секрети успіху)

„Свідомо чи несвідомо, з власного пересвідчення чи з чужого голосу, але кожен, почувши ім'я Франка, сказати б, здіймає шапку [...], — занотував з нагоди столітніх роковин письменника у своїй „Книзі спостережень“ Євген Маланюк. — Тут діє якийсь “інстинкт величі”, який у так званих масах є значно більш живий, аніж припускають демагоги”¹.

І справді: велич Франкова, ренесансний титанізм його виняткової творчої особистості — самоочевидний факт для кожного неупередженого погляду. Вже на своїх сучасників він справляв враження „великого астрального тіла, що гріє всю Україну, а світить далеко далі”². Із часової дистанції ця грандіозна постаць не меншає, а навпаки, дедалі вивищується — і не дальшає, а дедалі ближчає до нашої сучасності. Та чи можемо з певністю сказати, що за 155 років, що минули од часу Франкових уродин, повністю збагнули сутність його творчого феномена, таємницю його, Франкової, величі?

Попри понадстолітню історію франкознавства (її початки варто пов'язувати з іменем професора Львівського університету Омеляна Огоновського, який уперше „прописав“ Франка в історії літератури, присвятивши доробкові свого колишнього студента чималий монографічний розділ³), загадка величності (чи, іншими словами, геніяльності) автора „Камеярів” та „Мойсея” і досі нерозгадана. У повсякденному слововжитку в означення „геніяльний” здебільшого вкладають не якісно-конкретний, а суб'єктивно-оцінний зміст. Саме поняття „геній” девальгувалося у нашу „фельетонну добу” (за формулою Германа Гессе), коли його стали при-

кладати до поп-ідолів масової культури та модних кутюр'є. Тож досі існує нагальна потреба транспонувати поняття Франкової величі з рівня інстинкту на рівень наукової рефлексії.

Що Франко — геній, відчували вже його сучасники, ще 1885 року повеличавши його тоді навіть не 30-річного рудовусого парубка! — *українським Мойсеєм*, покликаним вивести своїх земляків із „духоти”, „як Мойсей Ізраїля із дому роботи”⁴. І

це за 20 років до написання славетної філософської поеми „Мойсей” — другого „Заповіту” українського народу, за влучним визначенням Юрія Шереха (Шевельова)! І хоча через свою скромність Франко не раз відрікався од цього високого, але обтяжливого титулу (пригадаймо знамените звернення до не надто гречного молодшого колеги: „Я не геній, синку милий...”), його геніяльність не підлягає жодному сумніву.

Іван Франко — це рідкісний у світовому контексті й унікальний в українській історії приклад *універсального генія* — всебічно обдарованої й гармонійно розвинутої творчої особистості, що реалізувала власний потенціал не в одній, а одразу в багатьох галузях культури.

Універсалізм — найвища міра обдарованості, яка відрізняє генія від таланту. „Адже талант є специфічною, а геній — усезагальною здібністю”⁵, — слушно стверджував Г. В. Ф. Гегель. З огляду на це, Франко — геній у найбуквальнішому і найточнішому сенсі цього слова. У нього виразно простежуються всі дефінітивні риси геніяльності: багатогранність обдарування, різнобічність діяльності, філософська широчінь світогляду, надвисока продуктивність праці, оригінальність і новаторський

Др. Іван Франко

¹ Маланюк Е. Франко незнаний // Маланюк Е. Книга спостережень: Проза. — Торонто, 1962. — С. 83—84.

² Черемшина Марко. Фрагмент моїх споминів про Івана Франка // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка. — Львів, 1997. — С. 284.

³ Див.: Огоновський О. Іван Франко // Огоновський О. Історія літератури руської. — Львів, 1893. — Часть III, від. 2. — С. 915—1072. Перед тим цей розділ праці друкувався в журналі „Зоря” (1891. — Ч. 18—24; 1892. — Ч. 1—4).

⁴ Див.: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко і його спільнота (1856—1886). — К., 2006. — С. 406.

⁵ Гегель Г. В. Ф. Лекції по естетике. — СПб., 1998. — Т. I. — С. 102.

характер творчості, високий інтелектуалізм, значна пізнавальна активність, одержимість пафосом само- і світоосягання, пристрасне зацікавлення „вічними“ питаннями людського існування, глибоке проникнення в соціально-політичні, ідеологічні, філософські, етичні, естетичні проблеми своєї доби, творче (іноді радикальне) переосмислення традицій минувшини, вміння передбачати майбутнє.

Це була людина-„перехрестя“, навстіж відкрита до світу, яка з чутливістю інтелектуального сейсмографа жадібно ловила найтонші коливання духовної атмосфери часу, і водночас людина-„поступ“, котра силою своєї індивідуальності немовби репродукувала „в онтогенезі“ культурно-історичний „філогенез“ своєї епохи. Врешті,— людина-„універсум“, неповторний мікрокосмос, рівновеликий макрокосмосу у своїй загадковості й нескінченності. І саме завдяки своїй межовій відкритості, еволюційній змінності, дивовижному універсалізму, а відтак — складності, навіть амбівалентності феномен Франка, власне як унікальний людський феномен, посідає небуденне місце не тільки в історії нашої культури, але й у досвіді становлення новоєвропейської („фаустівської“, за Освальдом Шпенглером) людини загалом.

„Величезна рідкість у людині — поєднання в одній особі великого художника і великого мислителя,— писав видатний російський психофізіолог, творець науки про вищу нервову діяльність І. Павлов.— У переважній більшості вони представлені індивідуумами“⁶. Багатогранний письменник, учений і громадсько-політичний діяч, Франко щасливо поєднав у своєму психотипі допитливий інтелект мислителя з проникливою інтуїцією митця, фантазію поета зі спостережливістю журналіста, селянську працьовитість із глибокими рефлексіями інтелігента. Жоден із діячів нашої культури (і мало хто — світової) не може зрівнятися з ним за всебічністю інтересів, енциклопедичністю знань та продуктивністю праці. У нашій культурній та інтелектуальній історії Франко став не просто „другим після Шевченка“ (чи то пак „галицьким Шевченком“), а українським Арістотелем та Леонардо Да Вінчі, Вольтером і Гете, ставши в один ряд із найбільшими геніями людства й тим самим закарбувавши своє ім'я не тільки до літо-

пису національного поступу, а й до золоті книги надбань людської цивілізації загалом.

Про естетичні цінності та ідейну наснаженість літературної спадщини Франка-письменника — багатомної, новаторської, поліжанрової й різностильової — написано багато. Тим часом і досі маловідомий Франко-вчений — автор численних наукових праць з історії та теорії літератури, літературної критики, методології та компаративістики, бібліографії, книгознавства, бібліотекознавства,

мовознавства, перекладознавства, журналістичногознавства, фольклористики, етнології, етнографії, культурології, мистецтвознавства (зокрема музикознавства й театрознавства), релігієзнавства, історії, економіки, соціології, статистики, правознавства, політології, педагогіки, психології, філософії, ба навіть описового природознавства.

Без перебільшення, Іван Франко — це справді український *Doctor universalis* (лат. універсальний доктор; як відомо, цей почесний титул у середньовічній схоластиці отримав Альберт Великий). Недаремно ще за життя його називали „академією наук“ та „університетом“ в одній особі.

Видатний філолог, насамперед літературознавець і фольклорист, Франко здобув визнання в міжнародній науковій спільноті свого часу насамперед як упорядник і науковий редактор фундаментальних корпусів „Апокрифи і легенди з

українських рукописів“ (у 5 т., 1896—1910) та „Галицько-руські народні приповідки“ (у 3 т., 6 кн., 1901—1910), автор циклу фольклористичних моноінтерпретацій „Студії над українськими народними піснями“ (1907—1912, окреме вид. 1913), численних ґрунтовних досліджень з історії української літератури („З остатніх десятиліть ХІХ віку“, 1901; „Южнорусская литература“, 1904; „Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.“, 1910, та багато ін.), у т. ч. літературної медієвістики

(„Іван Вишенський і його твори“, 1895; „Карпато-руське письменство ХVІІ—ХVІІІ вв.“, 1900; „Святий Климент у Корсуні“, 1902—1905, окреме вид. 1906; „До історії українського вертепу ХVІІІ в.“, 1906 тощо) та шевченкознавства („Темне царство“, 1881—1882, окреме вид. 1914; „Тополя“ Т. Шевченка“, 1890; „Наймичка“ Т. Шевченка“, 1895; „Шевченкова „Марія“, 1913 та багато ін.), низки мовознавчих праць („Етимологія і фонетика в юж-

Ювілейна стаття О. Маковця з нагоди 25-річчя літературної діяльності І. Франка. Львів, 1895 р.

Збірник наукових праць з нагоди 40-річчя літературної і наукової діяльності І. Франка. Львів, 1916 р.

⁶ Павлов И. П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных / Ред., послесл. и прим. члена-корр. АН СРСР Э. А. Асратяна.— Москва, 1973.— С. 411.

норуській літературі“, 1894; „Двоязычність і дволичність“, 1905; „Причинки до української ономастики“, 1906; „Літературна мова і діалекти“, 1907 й ін.). Класикою українського перекладознавства стала праця „Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання“ (1912, окреме вид. 1913).

Франко — автор ґрунтовних мистецтвознавчих студій із теорії та історії українського і світового театру („Руський театр у Галичині“, 1885; „Руський театр“, 1893; „Русько-український театр (Історичні обриси)“, 1894 та ін.), рецензій і відгуків на театральні вистави, низки статей на музикознавчі теми. Важливе культурологічне значення мають його релігійнознавчі дослідження („Потопа світа“, 1883, „Поема про сотворення світу“, 1904, окреме вид. 1905, „Сучасні досліди над Святим Письмом“, 1908 тощо). Вченому належать і кількадесят економічних, соціологічних, політологічних, правознавчих та історичних праць, зокрема перший зразок жанру історичної біографії в українській історіографії — „Життя Івана Федоровича та його часи“ (1883).

Загалом, за сумарними даними бібліографічних покажчиків, із-під Франкового невтомного пера вийшло близько 3 тисяч (sic!) наукових студій, серед яких — власне науково-дослідницькі, науково-популярні, науково-філософські, науково-публіцистичні та літературно-критичні праці. Персональна бібліографія вченого впродовж його 40-річного труду щороку збагачувалася в середньому 75 новими позиціями (поміж тим — не лише статті, рецензії та повідомлення, а й фундаментальні монографії!), а в „найурожайніші“ роки ця цифра сягала 200—300 праць (і це без сталого місця наукової праці, кваліфікованих помічників-лаборантів та сучасних технічних можливостей!). Мало хто й сьогодні може похвалитися такою науковою продуктивністю!

Про винятковий творчий успіх Франка-вченого свідчить не тільки колосальний обсяг його доробку, а й широке визнання в науковому світі (ступінь доктора філософії, здобутий у Віденському університеті, звання доктора honoris causa Харківського університету, членство в багатьох слов'янських наукових товариствах, численні публікації у найпрестижніших європейських наукових часописах...). Та насамперед — велика кількість та висока продуктивність його наукових ідей, інновацій та відкриттів.

Як оригінальний мислитель із проникливою історіософською інтуїцією, Франко одним із перших в українській інтелектуальній історії діагностував антигуманну сутність марксизму та передбачив глибокі політичні наслідки соціал-демократизму (див. гострокритичні статті „Соціалізм і соціал-демократизм“, 1897; „А. Фаресов. Народники і марксисты. С.-Петербург, 1899“, 1899; „До історії соціалістичного руху“, 1904; передмову до збірки „Мій Измарагд“, 1898, та ін.) та, що важливіше, чітко сформулював ідеал національної самостій-

ности (зокрема, в працях „Поза межами можливого“, 1900; „Одвертий лист до гал[ицької] української молодіжі“, 1905).

Крім того, філософ розробив власний варіант позитивістської концепції соціального прогресу та класифікації наук, був піонером у популяризації новочасних природничо-наукових знань, відкриттів у галузі астрономії, фізики, хемії, біології, зокрема еволюційної теорії (див. філософські праці „Наука і її взаємини з працюючими класами“, 1878; „Мислі о еволюції в історії людськості“, 1881; „Що таке поступ?“, 1903). Плідними й досі видаються Франкові філософські ідеї про єдність матеріального й духовного світу, людини і природи, мікро- і макрокосму. Настанови на „відкриття душі“, „Америк духу“ задають людиномірний, філософсько-антропологічний та психологічний вектор світо- і самопізнання, який цілком відповідає зміні парадигм сучасного наукового знання — від техноцентризму до антропоцентризму.

У новаторському на свій час і досі актуальному естетико-психологічному трактаті „Із секретів поетичної творчості“ (1898) Франко переконливо обґрунтував вагому роль підсвідомості („нижньої свідомості“) у людському житті та художній творчості (паралельно і майже синхронно з творцем психоаналізу Зигмундом Фрейдом).

Науково продуктивні й досі його проникливі спостереження над етапами та психологічними механізмами творчого процесу, зокрема аналогія між сонною та художньою фантазією, евристичні міркування про специфіку поетичної, наукової та критичної сугестії, принципи асоціації ідей та образів, еруптивну силу „нижньої свідомості“ тощо.

Франкові належить чимало інноваційних ідей у сфері методології гуманітарних наук (літературознавства, лінгвістики, фольклористики, історії, етнології). Йдеться не лише про трансплантацію на національний ґрунт новітніх (на той час) принципів і підходів європейських наукових шкіл — культурно-історичної, порівняльно-історичної, психологічної. У науковій спадщині вченого дослідники віднаходять ідейні ембріони рецептивної естетики та психоестетики, етно-, соціо- та психолінгвістики, когнітивістики — галузей, які вповні сформувалися лише в ХХ ст.

Фахівці визнають концептуальне новаторство Франка як співтворця сучасного перекладознавства, театрознавства та термінознавства.

І досі неперевершені не лише в українській, а й у світовій науці згадані фундаментальні праці Франка з літературної медієвістики, апокрифології, пареміології та пареміографії.

Франкові належить цілісна й переконлива історико-культурологічна концепція органічної цілісності та історичної тяглості української культури в хронологічних та етнографічних межах її поширення — від княжих часів до сьогодні, від Сяну до Дону. Водночас мислитель заклав наукові засади теорії й практики міжкультурної комуні-

Спеціальний випуск журналу „Культура“ з нагоди 70-річчя від народження І. Франка. Львів, 1926 р.

Ювілейна відзнака з нагоди 80-річчя від народження І. Франка. Борислав; Дрогобич, 1936 р.

кації, ненастанного й багатовимірного діалогу між українцями й представниками інших народів та цивілізаційних типів.

Неоцінений внесок Франка-вченого у формування та кодифікацію багатьох галузей національної термінології і, ширше, — в процеси інтелектуалізації та функціонально-стильової розбудови української літературної мови. Без перебільшення, саме Франка маємо право називати одним із головних творців української наукової мови.

Є у Франковому доробку й, на перший погляд, цілком несподівані наукові міркування, ідеї та винаходи — ось як „мікробіологічний“ екскурс про життя бактерій та вірусів у казці для дітей „Як звірі правувалися з людьми“ чи проєкти закону про рибальство в Галичині (вочевидь, далася взнаки давня пристрасть письменника до полювання на безмовних мешканців підгірських і карпатських річок та озерця!) та „стрілецької снайдизи“ — спеціального пристрою для розсікання колючих дротів (за цей винахід письменник отримав подяку від проводу Легіону УСС, у складі якого на фронтах Першої світової війни змагався за волю України і його син Петро).

Таким чином, Франко обійняв своїми науковими зацікавленнями надширокий спектр фактів і явищ природи та культури, реального та ідеального світу, сформулював та осмислив безліч актуальних проблем різних галузей людського знання і багато в чому випередив свій час.

Завдяки (чи всупереч) чому? У чому ж таємниця Франкової унікальної особистості та феноменального культуро- й націотворчого чину, який Євген Маланюк свого часу означив як „духово-інтелектуальний подвиг“? Іншими словами, чому Франко став генієм?

Не претендуючи на вичерпність та ясно усвідомлюючи злиденність раціональної логіки перед ірраціональною таїною генія, все ж запропонуємо стисло відповідь на ці сакраментальні питання: десять своєрідних ключів до „коду Франка“ (до слова, не менш загадкового, ніж спрофанований постмодерним маскультотом містичний „код Да Вінчі“) — *десять секретів творчого успіху „універсального доктора“*.

1. **Природна допитливість та відкритість до всього нового** (пристрасне бажання „все проникнуть, все проглянуть...“).

2. **Феноменальна пам'ять та евристичність мислення** (зокрема шанобливе, але й вибірково-

критичне ставлення до авторитетів, полемічний хист та самостійність висновків).

3. **Фундаментальна академічна освіта та систематична самоосвіта** (майже 30-літній шлях від учня початкової школи до доктора філософії і нескінченна мандрівка „морськими глибинами“ книжок).

4. **Фанатична працьовитість та наполегливість у досягненні поставленої мети** (всезиттєва вірність імперативу „працювать, працювать, працювати, в праці сконать“, наслідком чого стала колосальна, понадстотомова спадщина — усього близько 6 тисяч творів!).

5. **Розвинута інтуїція та дар синтезу і прогнозу** (пророчі передбачення власної долі, історичних перспектив свого народу та майбутнього всього людства).

6. **Інтердисциплінарність** (розуміння єдності науки як „нероздільного і нерозривного ланцюга“, де кожна ланка пов'язана з іншою, а найважливіші проблеми виникають на перехресті дисциплін та вимагають синтезу різних підходів).

7. **Мультилінгвізм і поліглотія** (вільне володіння чотирнадцятьма чужими мовами, яке не пригнічувало, а навпаки, зміцнювало прагнення розвивати та збагачувати свою, рідну).

8. **Органічна інтегрованість в європейський та, ширше, світовий культурний контекст, відкритість до інтеркультурного діалогу** (намагання збудувати „золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями“, зокрема засобами перекладу; загалом Франко переклав українською твори близько 200 авторів із 14 мов та 37 національних літератур).

9. **Національна свідомість та обов'язок перед власним народом** („Нам пора для України жити!“ як життєве, творче і політичне кредо).

10. **Свобода думки і сміливість мріяти** (як найяскравіший приклад — неситна віра в „силу духа“ та „день воскрес-

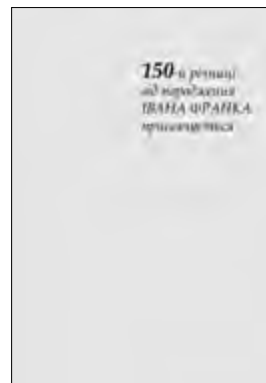
ний“ українського народу, його національну самостійність та політичну незалежність).

Вважаємо, що саме завдяки цим чинникам ковальський син із підгірського села Нагуєвчів став універсальним доктором та українським Мойсеєм, діяльним центром європеїзації та інтелектуалізації України, продукування та поширення наукових знань, міжкультурного діалогу та національного самоусвідомлення.

Отже, Франко — справжній *український self-made man*, людина, яка зробила себе сама. Тому Франкова історія — не стільки історія життєвої

Ювілейні збірники наукових праць з нагоди 100-річчя від народження І. Франка. Київ, 1956, 1957 рр.

Ювілейний ССЛ том „Записок НТШ“, присвячений 150-річчю від народження І. Франка. Львів, 2006 р.

трагедії, скільки героїчна історія творчого успіху, перемоги інтелекту над обставинами, духу над матерією. „В цій героїчній напруженні, в цій перемозі над скорбним і маловірним духом, над життєвими обставинами і добою — і полягає та величність Франка, в якій тепер не сумнівається, здається, ніхто і яка не дозволить, хоч би як змінилися умови нашого життя, забути його як поета“, — стверджував ще 1925 р. Микола Зеров⁷.

Настав час українську історію й культуру розглядати не в парадигмі поразки, а в *парадигмі успіху* (перемоги). Попри песимістичні настрої, нав'язані бездумними, а часом і злочинними іграми духовних пігмеїв і геростратів, треба нарешті змінити оптику і, поглянувши в дзеркало свого минулого, побачити там не жалісливу жертву хронічного програшу, а певну себе, вповні сформовану й зреалізовану творчу особистість, якій є чим пишатися і яка знає, що робити далі. Тільки так можна відкрити перед собою вікно майбутнього, а не навки причинити віко історичної домовини.

Перефразовуючи В. Винниченка, стверджуємо: прийшов час читати історію без брому. І насамперед — читати Франка.

Пізнавати Франка для нас, українців, означає пізнавати себе, своє минуле і своє майбутнє. Адже Франко — за його власною поетичною формулою — „пролог, не епілог“. Це не лише славна миттєвість України, а її жива сучасність та шлях у гідну будучність. Його колосальна спадщина — не архів і не музей, а відкритий простір інтелектуального пошуку та національного самоствердження „у народів вольних колі“.

Іван Франко — це прообраз нової, духовно, інтелектуально й політично незалежної України.

України, яка має ґрунтовну європейську освіту, а проте не забуває свого коріння.

України, яка вільно розмовляє багатьма чужими мовами, а проте найбільше любить і шанує свою, рідну.

України, яка не декларує себе „найпрацьовитішою нацією у світі“ та не висуває претензій на власну винятковість, а наполегливою, розумною й доцільною працею утверджує свою самобутність та самостійність, щоденно зміцнює свій добробут та захищає свою гідність і свободу.

Будьмо відверті: таку Україну нам ще тільки належить створити.

Якщо ми її створимо, — це буде найкращим пам'ятником Франкові.

Богдан ТИХОЛОЗ

Плакат Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від народження І. Франка. Львів, 2006 р.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЄКТ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Для українських діячів, що засновували НТШ, Товариство було не лише науковою інституцією, а передусім інтелектуальною лабораторією, яка мала обґрунтувати прагнення еліти політичної окремішності¹. Львівські народовці і київські громадівці вбачали в НТШ прообраз Української академії наук. Для них академія мислилася як локомотив національного відродження: саме такими були спочатку наукові товариства, а згодом польська, чеська, сербська та хорватська академії наук, що діяли в межах Австро-Угорської імперії. Для М. Грушевського як того, що реалізовував і

розвивав задуми О. Кониського й В. Антоновича, академія наук не мала бути установою, де наука плекалась би задля самої науки. Важливим був саме гуманітарний сектор дисциплін, які мали зав'язати історичну, філологічну, етнографічну й філософську підставовість українських претензій на самостійність.

З 1894 р., від часу свого переїзду до Львова, М. Грушевському довелося зіткнутися з явищем „партійности“ в НТШ. Будучи структурою народовців, Товариство не сприймало як союзників радикалів І. Франка² і М. Павлика. Так само до НТШ

⁷ Зеров М. Франко-поет // Зеров М. Твори: В 2 т. — К., 1990. — Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці. — С. 491.

¹ Про суспільно-політичну функцію НТШ писали вже перші дослідники Товариства: Гнатюк В. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. З нагоди 50-літньої річниці його заснування. 1873—1923 // Літературно-науковий вісник (далі — ЛНВ). — Львів, 1925. — Кн. I—XI; Дорошенко В. Огнище української науки. — Нью-Йорк, 1951; Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Тараса Шевченка. 1892—1930. — Мюнхен, 1970. Див. також: Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського. — К., 2011.

² Однією з причин, що О. Барвінський не протегував І. Франкові під час обрання на кафедру української літератури Львівського університету, була належність останнього до Радикальної партії, яка послідовно поборювала НТШ і критикувала народовців — творців Товариства. Див.: Центральний державний історичний архів України у